

דברים לזכרו של יהודה מנחם אלפונסו פציפיצי'
מאת: ד"ר גדי בן עמי צרפתי

מקור: עמ' 42 עד 56 בחוברת הבאה שנערכה ע"י שמואל אורבך

מפירנצי באיטליה לירושלים

מזכרונותיו של

ר' יהודה מנחם אלפונסו פציפיצי זצ"ל

Alfonso Pacifici

ירושלים - תשמ"ד (1984)

דברים שנאמרו לזכרו של ד"ר יהודה מנחם אלפונסו פצ' יפיצ' י זצ"ל
 על ידי פרופ' ד"ר גד בן עמי צרפתי , ידידו הקרוב והנאמן,
 כיום ג' אדר ב' חשמ"א ביום השלושים לפטירתו
 בבית הכנסת האיטלקי "ר' עובדיה מברטינורו" ברמת גן

XX

התפקיד שהוטל עלי להעלות את דמותו של מורנו יהודה מנחם
 פצ' יפיצ' י ז"ל ביום השלושים לפטירתו קשה לי ביותר. הבא
 לצייר את דמותו של אדם יעשה זאת בכוח אחת משתיים אלה :
 על פי זכרונותיו האישיים - אם הוא בן גילו של האדם וממכריו
 הקרובים; או על ידי איסוף זכרונות ותעודות, בדרך מחקר
 הסטורי - אם לא זכה בהכרות אישית, מפאת ריחוק של זמן או
 של מקום. אולם במקרה שלנו לא זו ולא זו היא הדרך : האיש
 הנערץ שאנו רוצים לדבר עליו מבני דורנו הוא, אנו חיינו
 עמו והוא היה עמנו, ואין השעה כשרה לתיאור הסטורי שקול
 וכאילו מן המרחק; ומצד שני, באורך חייו המופלג לא הותר
 אחריו בני גילו, שיספרו על כל דרך חייו מתוך התרשמות
 ישירה.

על שלוש אני אשען : על שעות מרובות של שיחה ושל הליכה
 ברחובות ירושלים לפני כארבעים שנה, על מה ששמעתי מאחרים,
 ועל קריאת חלק ממה שכתב ופירסם.
 אם היינו מקיימים התכנסות זו בחוג קטן של מכיריו, ותיקים
 יותר או ותיקים פחות, אולי לא היה צורך כלל במלים. לכן
 אכוון את דברי בעיקר למי שלא הכירו, או שהכירו רק מעט.
 מי שמבקש לדעת את דמותו של כל אדם שהוא, שואל ראשית כל :
 מי היה ומה היה ? כשאנו אומרים ביאליק היה משורר, ויצמן

היה מנהיג ציוני, ה"חזון איש" היה רב ותלמיד חכם - אנו מספקים בזה ידיעה ראשונית, מכניסים את האדם באחד התאים המקובלים של החברה האנושית שלנו היום. ובכך בודאי ישאל השואל: מי היה ומה היה אלפונסו פצ'יפיצ'י? עורך דין? שופט? עיתונאי? סופר? איש חינוך? עסקן ציוני? הוגה דעות? רב? מנהיג? מטיף? אולם מי שישאל לשוא ישאל. הוא היה כל אלה, ועוד נוסף על כל אלה, ולא אחד מאלה. הוא עצמו כתב שכל ימי חייו הגדרתו היתה בעיקר בדרך השלילה: "הייתי בעיני אחרים ובעיני בכל מקום רק "לא": לא-איטלקי בין האיטלקים, לא-ספרדי בין הספרדים, לא-אשכנזי בין האשכנזים, לא אירופי בין האירופים, לא אזיאטי בין האזיאטים; ואולי להוסיף לא-מודרני בין המודרנים ולא-אורתודוקסי בין האורתודוקסים."

כך מתחיל מורנו את סיפור חייו: "נולדתי באחד ביוני 1889, הוא ב' בסיון תרמ"ט, בפירנצי אשר בטוסקנה, מקום שמשפחתי ירשה שם זה מאות בשנים. . . . משפחתי אמי, לוי, היתה מסורית. איטליה היתה אז פינה מבודדת של תפוצות ישראל; דלה בתורה, מנוחקת לחלוטין ממרכזי היהודים הגדולים שבארצות אחרות. כמה משפחות קיימו מצוות אחדות על דרך "מסורת אבות" - ומעטות ביותר חיו חיים יהודיים כפי שאנו מבינים זאת. זכה מורנו להיורולד במשפחה שהנחילה לו שבת ומועד, כשרות ותפילין - אבל היו אלה, כך הוא כותב, "שרידים מתים או נוטים למות, שהיו עשים ונישנים מיכניח, תוך הכרה שהם מתקרבים לקצם, כי איש לא האמין אז, לפי הנראה, ש"הדברים האלה" ימשיכו להתקיים גם בדרך הבא."

יהנה בתוך השממה הזאת באה התעוררותו הפתאומית של פצ'יפיצ'י - צעיר - וכך הוא מספר עליה: "נחאר לעצמנו: נער בן טובים, ניקח במידה סבירה, ללא כל ענין מיוחד ביהדות, ללא סביבה

יהודית וללא חברים יהודים, תלמיד של בתי ספר לא-יהודיים, שלעולם לא למד לימוד יהודי שיטתי, יתר על כן - שלא ידע ממש כלום על היהדות, לא הסטוריה, לא תורה שבעל פה (מעודו לא שמע אפילו את המלים "משנה" ו"תלמוד"), מגיע, אין יודעים למה וכיצד, לתחושה הפנימית שאנו הננו דבר מה מיוחד בעולם, שאנו לאום (?) אשר קיומו אינו תלוי בארצו. בו בזמן הוא מרגיש שמה שהיינו קוראים "מינהגים דתיים", ובתור שכזה היו בלתי ערבים לרוחו ורחוקים ממנו הוא הוא עצם היהדות (כפי שהייתי מכנה אותה אז), דבר שבלעדיו חיי ישראל לא יוכלו להתקיים, ואף לא תהיה להם סיבה להתקיים."

שימו לב: "הגיע, אין יודעים כיצד, לתחושה פנימית . . . הרגיש." חזרתו של רבנו לא יצאה מקריאה ומלימוד, אלא מאינסואיציה. אנו נזכרים בדברי המדרש: "אברהם אבינו, אב לא לימדו ורב לא היה לו, ומהיכן למד תורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כיליותיו, כעין שני כדים והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה כל הלילה." (ב"ר ס"א) לא לחינם אנו רואים מתוך כתבי מורנו שדמותו של אברהם אבינו עמדה תמיד כנגד עיניו. אינסו-איציה זאת נהפכה מיד לאמונה עמוקה, והצטרף אליה חפץ אדיר לשתף אחרים בחווייתו הפנימית ובחזרתו לתורה. וכן הוא ממשיך לספר:

"נער זה מרגיש את עצמו לפתע כאחוז בלהט של שליחות, ומשתדל להלהיב, לזעזע, להביא לקיום מצוות את אחד מחבריו מימים קודמים, וזה נעשה לו מיד לידיד, ושמה נאמר לחלמידו הראשון. לזה מתווספים אחרים, אף הם חבריו ללימודים בפקולטה למשפטים באוניברסיטה של פיזה."

דרכם של תלמידים טובים, כידוע, להחכים את רבם. ואמנם בלחץ של תלמידיו אלה מחבר מורנו את חיבורו הראשון, שהוא מתאר בו את היהדות כפי שהצטיירה לפניו ואת המעשים המחתייבים ממנה: ספר

שנולד בצורה מכתב לשלושה חכרים, אשר כתיבתו הסתיימה בשנת 1911, כאשר המחבר הוא בן 22 שנה; שמו "לה נוסטרה סינטזי פרוגרמה" כלומר: הסיכום והתכנית שלנו.

מורנו עצמו תימצת באחד מכתביו האחרונים את חוכן הספר ב-12 עקרונות - ואנו נעשה תמצית לתמציתו. ואלו הם העקרונות.

1. ישראל הוא יחיד במינו, תופעה שאין אחות לה בהסטוריה, שלא תוכנס בקטגוריה מן הקטגוריות הידועות לנו, ובפרט, שתי ההגדרות השכיחות ביותר - דת ולאום - שתיהן בלתי מדויקות מעיקרן: ישראל אינו דת ואינו לאום ואינו הסכום של שניהם.
2. המצוות אינן "מנהגים דתיים" כפי שרגילים לומר, אשר אדם יקח אותם או יניח אותם לפי ראות עיניו וכלי כל בקורת חוקית מן החוץ - אלא הן הבטוי הגבוה ביותר והשלם ביותר של חיי האדם, של היחיד ושל הרבים. בלי קיום המצוות אין לחיי ישראל לא סיבה של קיום ולא (כמוקדם או כמאוחר) אפשרות של קיום, כפי שאנו רואים לצערנו במשבר הנוכחי אשר זה מאתיים שנה בקירוב מעמיד בסכנה את עצם ההמשך של ישראל; כיוון שישראל הריק את חייו מכל תוכן מודע ומוגדר, גרם בזה לטעות של רבים אשר הלכו ואבדו, הם וזרעם, אל מחוץ לכלל ישראל.
3. המשבר היה למעשה בכך שאבדה לרבים, אולי לרוב, ההכרה הברורה של המהות היחידה של ישראל, והמירו אותה בהגדרות שאולות (וביניהן בעיקר דת ולאום); אבל הגדרות אלה אינן מדויקות ולכן אינן עומדות במבחן וסופן להרחיק יותר ויותר ממלוי המהות האמיתית.
4. כדי להוציא לפועל גלוי זה דרוש, וגם מספיק, שכל אחד מאתנו ישאל את עצמו בכל כוח רגשותיו, וטוב אם ייעזר בהסטוריה אשר חספק לו את היכולת להתבונן במעשים ולהרגיש את פירושיהם.

5. חקירה עצמית זו, אם תהיה חודרת, כנה ומתמדת די צרכה, סופה ההכרחי לגלות במעמקי נפשו של כל אחד מאתנו דבר מה שאפשר לכנותו החודעה הבלתי אמצעית של כל דורותיו בעבר ובעתיד
6. חודעה זאת תרומם את האני של כל אחד לאנחנו, שבו האני של היחיד אינו אובד, אלא מתגדל - אנחנו שהוא מגע ישיר עם כל דורותינו שבעבר ובעתיד
7. אחרי שמצאנו את ההכרה של אנחנו (של נפשנו כדברי המזמור) - הקיום המחודש של המצוות, של כל המצוות, יהיה דבר טבעי ומיידי, מפני שהמצוות אינן אלא שיטת חיים של נפשנו ...
8. אין דבר אחד בעולם - ובפרט לא הלאום או המדינה - העשוי להנהיג "שיטת חיים" וזאת מפני שבכל דרך - פרט לדרך התורה, נמצאת שניות שאין להתגבר עליה בין אני לבין אנחנו
9. הן הדת הן הלאום-המדינה, בהיותם שיטות חלקיות, לא שלמות, חייבים להכיר בתחומים אינדיפרנטיים או חיצוניים, ולכן הם מוכנים להתפשר עם מגזרים אחרים של החיים (מדע וכו'). רק התורה היא שלמות ואחדות, אינה מכירה ואינה סובלת כל דבר אינדיפרנטי או חיצוני. בכל משתקפת עלי אדמות אחדותו המוחלטת של אלוקים.
10. כדי לשוב לחידוש ממשי של "שיטת החיים" של התורה, עלינו לסלק את כל המכשולים, שיסודם אי-הבנות וזיופים, שהם בעיקר תוצאה של הרדיפות ושל הגלות. ראשית כל יש לערוך ביקורת קפדנית של מערכת המונחים, כדי להמנע משימוש בשמות לא מדויקים, כגון דת, לאום ואחרים - כי לשמות כוח כביר לבנות ולהרוס, ובלי סילוק השמות הלא-נכונים אין תקוה לחנך מחדש את עצמנו להכרה הברורה של האמת.

11. מפעל זה אשר להגשמתו דרושה החמסרות מוחלטת מצד כל אחד מאתנו אשר חזר לראות ולקבל את האמת, יתנהל בחירות גמורה, מחוץ למסגרות המבטאות היום את האירגון של חיי היהודים, ביהוד מחוץ למסגרות של מה שהיום רגילים לכנות "דת ישראל" ושל מה שמכנים "פעילות ציונית".

12. למפעל חינוך זה כשרים כל האמצעים הרגילים של כסוי ושל פעולה, אבל ראשון מכולם יהיה המגע בין הנשמות, כפי שאפשר להקימו רק דרך השיחה הישירה בין איש לרעהו.

במה שקראתי יש כמה יסודות שעליהם חזר מורנו בכתב ובעל פה כל ימי חייו, בחינת גופי תורתו, ויש נקודות שלא ישרו בעיניו בימי בגרותו וביקש לתקנן.

היהדות אינה לאום - נראה שדבר זה אינו דורש פירוש. "היהדות" כשביל היהודי אינה כמו הצרפתיות כשביל הצרפתי או ה"איטלקיות" כשביל האיטלקי.

היהדות אינה דת - כאן קמו, עוד בימי הניסוח הראשון של רעיון זה, עוררים רבים - כי לפי המקובל מהי יהדות אם לא דת? אבל כפי שמורנו ביאר בפולמוס שהתפתח בענין זה, יש להבין "דת" כפי שמלה זו היתה מובנת כסביבתו הקרובה בימים ההם, כאשר "דת" היתה מתפרשת מאליה כ"קתוליות" - וזאת מנמקת את דרישותיה, כך הוא טען, לשם כפרת העוונות, הצלת הנשמות בן הגיהינום, הקניית זכויות לחיי העולם הבא - לעומת התורה שיסוד דרישותיה אינן אלא "והייתם קדושים לאלוקיכם" (במדבר י"ו מ') "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות י"ט ו') "והייתם לי סגולה מכל העמים" (שמות י"ט ה').

יעוד - הדת במובנה הרגיל תופסת רק תחומים אחדים של חיי האדם - לעומת התורה אשר מחייבת את האיש כולו, השקפתו, דרכיו עם הזולת, ואף בישולו.

וכאן יש לציין שהדרישה למינוח מדויק ובלתי מטעה נשארה לעולם דאגה קפדנית של מורנו - לתמהון רבים, אשר הכינו את חשיבותה (והיא גדולה!) של דייקנות כפי שהיום רגילים לבטל שלא בצדק את דיוקי המלים באותו כנוי של זלזול "בעיות סמנטיות". וזוכר אני את הקפדתו, בראשית ימי מדינתנו, לכנות אותה בשמה המלא והרשמי "מדינת ישראל" ולא בקיצור "ישראל" כפי שמיד התחילו עושים, בטוענו כי "ישראל" הוא מושג רחב ועמוק אין שיעור יותר מ"מדינת ישראל" ואין לערבב ביניהם.

אם אין ישראל לא דת ולא לאום - מהו?
 ההגדרה בדרך השלילה, כפי שראינו, היחה מרגלא בפומיה מראשית עיוניו, אולם את ההגדרה בדרך החיוב לא מצא אלא זמן רב אחר כך, כאשר החברר לו ש-"אנו ישראל אין אנו לאום, כי נשארנו לעולם "בית", ביתו של יעקב סבא, אשר את שמו אנו נושאים, ואשר את זכרו כבנים לו לעולם שמרנו."

בהגדרה ישראל = בית ישראל יש הרחבה והשלמה של אותה ההברקה הראשונה של הזדהות האני ב-אנחנו, בהחמזות האני בכל הדורות שבעבר ושבעתיד.

עם ישראל אינו עם, כי אינו נקרא על שם ארצו (כמו האנגלים נקראים על שם ארצם אנגליה) אלא ארצנו נקראת על שמו "ארץ ישראל". לכן ארצנו אינה אם לנו - כי לא ממנה מתחיל קיומנו - אין היא "מולדת" כמו שאנגליה היא מולדת לאנגלים.....
 "בית", "משפחה" - זהו התא החי, יסוד לחיים האמיתיים.
 לביאור נקודה זאת שמעתי ממנו השוואה מרשימה בין תיבת נח לפירמידות של מצרים: זו מיועדת להצלת האנושות כולה, ואלו מיועדות להנצחת זכר הפרעונים וחיי עמם; זאת אינה אלא מבנה עץ חלש נתון בחסדי גלי המבול הסוערים, ואילו הפירמידות לא הועילו כלום לעם המצרי העתיק. וכל כך למה? כי בחיבה היה

אותו היסוד המפריה והנצחי, הוא המשפחה. מחשבתו של מורנו היתה עשירה ומקורית, מבריקה כלבת אש, וכמותה מתחדשת תמיד בגוויניה המשתנים. היא היתה קסם לנכנסים בפנימיותה, וצנינים בעיני מחנדיה. היא הביאה אותו לכפירה במוסכמות ולהחנגשויח בדעות המקובלות. אפשר לשער כיצד הגיבו הבריות בשומעם שארץ ישראל אינה המולדת שלנו! אבל המוסכמות שוו בעיניו כקליפת השום - מגמתו רק האמת. ויש בשורות שקראתי מושגים שהם מפתח לכל חיי רבנו: כוח האינסואיציה, הרגשת השליחות, הרגשת החובה של מסירות ללא גבול. אותו הנער אשר בהחערורו הראשונה "הביע, אין יודעים כיצד, לתחושה הפנימית " ואשר "הרגיש" שהמנהגים הדתיים, כלומר המצוות, הם הם חיי ישראל, מבקש עתה להשתית את החשבה על "חקירה עצמית" של כל אחד ואחד, "חודרת, כנה ומתמדת" - ובהמשך ימצא סיוע לרעיון זה בדברי חז"ל, האומרים שהאבות קיימו את התורה כולה לפני שניתנה, כלומר, כך הוא פירש - מחוץ תחושה פנימית. השענות זו על האינסואיציה היתה אחד מכוחותיו הגדולים של רבנו, היא העניקה למחשבתו רעננות והתחדשות מתמדת, רוחב אופקים והעזה, אולם היה סמוך בה - ועל זה ידובר בהמשך - גם גרעין של חולשה. מכוח אינסואיציה זו בנה מורנו את תורתו. אמנם ראה הוא כרבו המובהק את הרב שמואל הירש מרגליות, איש גליציה, רב ראשי בפירנצי וראש בית המדרש לרכנים שם בשנים 1899 - 1922. מורנו הודרך והושפע על ידו, והזכיר אותו תמיד בהערצה עצומה. אמנם היה הרב מרגוליס איש נעלה, תלמיד חכם, מרומם מעם ובעל מידות - אך יש לשאול אם דמותו כפי שנצטיירה בלבו של מורנו אינה במקצת פרי אידיאליזציה. הרגשת השליחות - וביחוד הפעולה בדרך המגע האישי, של שיחה

ישירה, איש עם רעהו. בזה לא הכיר מורנו גבול ולאות, וזה אחד מקורי אופיו שנכרתו בלב כל מכיריו. היה מחונן בכושר ויבור עילאי - במלה שבאופנה היינו אומרים שאישיותו היתה אישיות כאריסטטית - ודבריו ביחיד וברבים חדרו עמוק ללב השומעים, שיכנעו, זיעזעו, הביאו לידי שנויים קוטביים בהשקפה, חוללו מהפכות. ולא היו אלו נצנוצי חשוכה בני שעתם בלבד, כניעות חולפות בשטף השיחה, אלא שנויי עמדה בני קיימא. בדרך זו קנה רבנו תלמידים הרבה, הביא לקיום המצוות אנשים שהיו רחוקים מכך כרחוק מזרח ממערב. ואנשים אלו, תלמידים אלו, רבים מהם הגיעו לארץ ישראל, רבים מהם הגיעו לקיום השלם של המצוות, ובניהם ובני בניהם אחריהם. (בזמן שהייתי עסוק בכתיבת שורות אלו, צלצל אלי אחד מקרובי ואמר לי: איני יודע מה אחת עתיד לומר על פצ'יפיצ'י - מכל מקום אזכיר לך שבעצם הימים האלה לומדים בישיבת שעלבים שלושה צעירים שהם נכדים של שלושה מתלמידיו.) כמה קטנה ודלה היתה הקהילה האיטלקית בארץ ישראל בלי פעולותיו של מורנו!

ההתמסרות המלאה - חייו של מורנו הם מופת לכך. כל עיסוקו בשליחות שקיבל על עצמו. היא היתה העיקר, וכל היתר היתה ספלה לו. כל עיכוב לא עמד בדרכו. מוכן לנסוע, לארגן, לפגוש, לדבר, לכתוב, לייסד, לזרז, אין צורך לומר שהכסף לא נחשב בעיניו, ועליו אפשר לקרא את דברי הכתוב "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה (באהבה שאהב מורנו את התורה) בוז יבוזו לו." לפני שאמשיך, עלי לזכור גם את הפנים האחרות של מורנו, את תכונותיו כאיש פירנצי - שאמנם ייראו לרבים כבלתי חשובים, ואף על פי כן הן חלק בלתי נפרד של אישיותו. "פירנצי נתנה לי את חוש ההיתול שלה - כך הוא כותב - את השובבנות שלה, את הרוח של איפכא מסחברא, את אהבת הפרדוכסה, את אהבת היפה, וגם מעין

עצלות, או נאמר דבר הנראה כעצלות ואינו עצלות כלל, ודבר הנראה כסקפטיות, לעתים אפילו מעט לגלגנית, ובאמת אינה סקפטית כל עיקר, שני דברים אשר מי שאינו מפידנצי רק בקושי רב יצליח להבינם, וכל שכן להסכים אִתם או להעריך אותם, עד תומם."

להט האמונה וההתמסרות ללא גבול לאמונה - יחד עם מעין סקפטיות ועצלות? כיצד יגוררו שניהם אלה בכפיפה אחת? ואלו הצד הקל הזה של אופיו היה פורקן הכרחי למתח הנפשי הרב שהיה נתון בו תדיר.

עובדה היא ששתיים אלה נתנו את טעמם המיוחד לשיחותיו, כפי שזכיתי לדעת מנסיוני, ואלו ניזונו לסירוגין מהיתול ומאמונה, ולא זו קלקלה את זו ולא זו את זו, בחינת "ואש מתלקחת בתוך הברד", סוד חכמים ונבונים בלבד! עוד זוכר אני, שבאחד הימים, בזמן שהיינו עסוקים באחת השיחות האלה, בא אדון לבקרו, ומורנו לחש לי: עכשיו נהיה רצינים, כי זהו סיפּש.

איני יודע עכשיו לחזור על שיחות אלה ולמסור לכם את תוכנן. אבל זוכר אני יפה את מהלכן. "אחה מסכים אתי בטענה מסוימת" - היה פותח - "אם כן עליך להסכים שממנה נובעת על פי ההיגיון טענה שניה, ומן השניה שלישיית וטענות אלה מכחיבות עשייה - אם כן כיצד אתה מסרב לעשות מה שיש לעשות? למה אתה נוחן לפחד, ליראת דעת הרבים, לחוסר מעוף, לקטנות אמונה, לשיקולים פתוחים, לעכב את עשייתך, את עלייתך?" והיית או מרגיש, כדברי אחד מגדולי סופרי איטליה, "כמו אפרוח הנחון בציפורניו של נשר, אשר מביאים אותו גבוה באזור בלתי מוכר לו, באויר שמעולם לא נשם אותו." והיית מחלצ - שמא תינצל על ידי אי-הסכמה שאין עמה נימוק הגיוני, או שמא תטה להסכמה שאין בכוחך להופכה למעשה. ולעתים, בתוך ייסורים אלה, היית ממשיך את דברי הסופר

שכבר הזכרנו, והיית אומר בלבך "איזה איש קדוש, אך איזה מציק!" גם נגד עצמו הוא : ובלבד שיחפש, שיבלוש, שיחטט, שיבדוק גם נגד עצמו הוא, "כי אין צורך לומר שמה שהיה מורנו מבקש מן הזולת היה מבקש מעצמו שכעתיים, ובאמת לא היו שיקולים מכל-סוג-שהוא מעכבים את מעשיו אשר אמונתו והכרתו ציוו אותו לעשותה.

פעילותו של מורנו באיטליה הייתה רבת פנים, ייסד עיתון (ישראל) ששימש כשופר להשקפותיו, שוחח עם יחידים ונאם באסיפות, ריכז קבוצות חברים ותלמידים, כתב מאמרים וספרים, שבר מחיצות, הרס מוסכמות, הדריך את מנוחתם המתפשרת של בני דורו, האיר בחשכה ברור שעיסוקיו האחרים שמהם פרנסתו אמורה הייתה לצמוח, משרתו כשופט-שלום ועבודתו כעורך דין, זכו מצדו לתשומת לב טפלה בלבד.

פעל באירגון הציוני, השתתף בקונגרסים - ולעולם נשארה בלבו הערצה גדולה כלפי הרצל. דבר זה התקשו רבים אחר כך להבין, כי בעולם המצומצם והקוטבי שאנו נתונים בו, בעולם שבו רואה כל אחד את זולתו כאילו הוא או "לנו" או "לצרנו", רבים אינם תופסים כיצד אפשר לאדם להעריך את המידות הנעלות של מי שאינו שותף בכל דיעותיו, כיצד אפשר לו להיזכר גם עם מי שאינו מבני סיעתו. ואשר לשאלה הנשאלת לעתים, אם היה מורנו ציוני - חשובתה פשוטה : אם ציונות היא קבלת השקפת עולם מסוימת - לא ; אם ציונות היא השאיפה לשוב לציון ולהשיב אליה - כן וכן . בשנת 1934 עלה מורנו לארץ ישראל, הוא ובני ביתו, וכאן התחיל את הפרק השני בחייו. אמרתי מקודם שבחיבורו "סינטזי פרוגרמה" היו נקודות חולשה שביקש מורנו, בצמח מאוחר יותר, לחקנן. בעצם הכוונה לנקודה אחת. ראינו שפצ'יפיצ'י הצעיר בחוזרו לתורה, מצא תורה זו בדרך האינטואיציה - והביטויים כגון "הרגשה

פנימית", "חקר עצמי", וכיוצא בהם תופסים תמיד מקום מרכזי בדבריו. אבל דרך זו הביאה אותו בעיקר לשלילת ההגדרות המוטעות, ולא לחיוב ההגדרות האמיתיות. והנה מה שפצ'יפיצ'י המבוגר כותב בבקרו את רעיונותיו של פצ'יפיצ'י הצעיר: "מי שקרא את דברי ונמשך אחרי... למד ממני שחיי תורה אינם דבר אחד מהדברים שהוא רגיל להכיר, אולם מה היא באמת התורה ומה הם החיים לפי התורה, זאת לא למד; והוא לא למד זאת מפני שבאמת גם אני לא ידעתי אותו."

וכאשר פירסם שנית את ספר נעוריו (בשנת חשט"ו) הוסיף לו הערה אחרונה, אשר אינה מתכחשת לצדדיו החיוביים ("האומץ שבו ראיתי נכונה ואמרתי נכונה: היום שוב אין דרכי ביניים... אי אפשר להתקדם לפי השיגרה... יש לבנות את עצמנו מחדש או לחדול...") אך מסתיימת גם בציון הלקוי העקרי: "מה שלא ידעתי, ואיש, לדאבוני, לא העיר לי על כך - הוא שצרכי הראשון וחובתי הראשונה היו להתחיל ללמוד, ללמוד תורה, כדי שאלמד באמת את הדברים שרק את אפס קציהם ראיתי בהברקות האינטואיציה. לו עשיתי זאת, הייתי חוסך צער ממני, הייתי מציל את עצמי מהבדידות אשר אליה הכניסה אותי טעות הראיה הראשונה, כאשר לא הכרתי נכונה מה שהיה צריך להיות דרכי, דרכנו האמיתית! לא לחלוטם על רעיונות חדשים ובלתי מציאותיים, אלא לקבל בענוונה את התורה שהגיעה לנו כשרשרת בלתי פוסקת עד ימינו אנו, ובה להכניס, בסייעתא דשמיא, את הכוח הרענן של אמונה כנה ושל שאיפה כנה למה שגבוה וגדול."

ושנים אחדות אחר כך הוסיף כי "אותו החסרון הנורא" של תלמוד תורה כפשוטו הוא בשבילו "גזרה ששוב, לפי הנראה, אין לה תקוה של פדיון."

יש לשקול היטב את הדברים הכבדים האלה, הווידוי היוצא מלב פצוע. זאת היא בעיני הטרגדיה של מורנו - כמו שהוא הכיר ותיאר

אותה - אותו חסר של תלמוד תורה שלעולם לא הצליח למלא. ואם חשאלו, מדוע? מה מנע ממנו, כאשר הכרה זו גמלה בלבו, שאין מייסדים תורה על אינטואיציה אלא על לימוד, מה מנע ממנו להושיב את עצמו על יד שולחן, לפתוח ספר, וללמוד?
טבעו-הוא, אופיו, לא נחזן לו אפשרות לכך.
בהיותי לומד בישיבת "מרכז הרב" בירושלים, רצה מורנו לקבוע יחד עמי עתים לתורה, וכך התחלנו לעשות. אולם איני יודע אם במשך חודשים אחדים למדנו יותר מעמוד או דף אחד: אחרי שקראנו שורה מן הספר, היה מורנו קושר רעיון ברעיון, ענין בענין, מושג במושג, וממריא לשחקים - הגמרא נשארה במקומה ואנו הפלגנו לאן שהפלגנו. איני יכול שלא להמסיל עליו מושג הילכתי אחד, שמקומו בהלכות איסור והיתר, "מתוך שטרוד לפלוט אינו בולע": מורנו היה טרוד ביצירה שלו, בבנין מערכת מחשבותיו, בהפצת מעיינותיו חוצה, ועיסוק זה היה תופס אותו בעצמה כזאת שלא היה מניח לו להתבונן במה שכתוב לפניו, לקלוט את הדברים ולהתעמק בהם גופם - כיוון שהיה ביכלתו להיות מעין נובע, נבצר ממנו להיות בור סיד.
אין להתפלא על כך, אין אדם זוכה לשני שולחנות - אין אדם מושלם, גם הגדולים שבין האנשים.
אולם אותו כוח מדמה, האינטואיציה, שבו בנה את השקפת עולמו ועשה נפשות בין צעירי איטליה, לא עמד לו מול היהדות הדתית של ארץ ישראל, אשר ש"ס ופוסקים הם יסודה. לכן כאשר זכה לבוא כמגע עם עולמם של שומרי תורה ומצוות שבארץ ישראל, העולם אשר לו נכסף ואשר מדרך הטבע היה צריך להיות לו בית חייו, עולם זה נשאר לו במידת מה זר, והוא זר לעולם זה. תלמידי חכמים שבארץ ישראל כיבדו את מורנו, אף חיבבו אותו והעריכו אותו, אך הבן לא הבינוהו, וכודאי לא ראו אותו כאחד משלהם.

מכאן הרגש הכבד של אותו "החסרון הנורא" של תלמוד תורה, ומכאן הצער של בדידות, ואם מן השמים ניהמוהו, ורמזו לו על צדקת דרכו, בהראותו לו בנו ונכדיו זוכים מכוחו ומכוח-כוחו באותו תלמוד תורה שהוא לא הגיע אליו, בכל זאת לא כל המרירות פגה בזה.

כך מוסבר מדוע עלייתו של מורנו לארץ ישראל היתה ראשית רפיון פעולותו בחיים הציבוריים. כל נטעה! הפעילות נמשכה בהתמדה כמקודם - בשיחות, בכתיבה, בשליחויות, בייסוד מוסדות, ברקימת תכניות - אך בלי אותה התוצאה הגלויה לעין שהיתה לפעולתו באיטליה במחצית הראשונה של חייו.

גדולה מזו - ההכרה שתורתו נבנתה בלי לימוד של ממש הכניסה ספק בלבו, שמא אין תורה זו כולה אמת בכל פרטיה (אם כי לעולם לא פקפק, כך נראה לי, בנכונות יסודותיה). משום כך, כאשר לפני כשלושים שנה התחיל מורנו לכנס את כתביו הרבים, ככונה להוציאם שוב לאור באירגון חדש, בתוספות והערות, ולשלב בהערות אלו גם את תולדות חייו, משימה זאת יצאה לפועל במידה חלקית בלבד. היסוסים רבים תקפוהו בכשרותם של כתבי נעוריו, ומכאן פרקי הזמן הארוכים שחלפו בין כרך לכרך, המספר הרב של הערות, פירושים, תיקונים, הזהרות, הפזורים בין הדפים.

ועתה עמלו הגיע לקיצו, והעובד החרוץ הגיע למנוחת עולמים. הצעיר אשר זימן לו הקב"ה שחי כליותיו כשני כדים והיו מלמדות אותו תורה, ובכות זה התפרץ מחוץ לסוגר של קהילתו הקטנה והעניה בתורה, הדליק את אבוקת האור במקום של חושך, עלה והתעלה, ועמו העלה חברים ותלמידים - האיש שייסד משפחה גדולה והיה לה לראש למנהיג ולדוגמה, הזקן אשר הרהר במעשיו הראשונים, ואף אם לא מצא אותם שלמים ככל חפצו אמר

כודאי עליהם "אשרי ילדותי שלא בישה את זקנותי" בדרך אנשי מעשה, ואולי הוסיף "אשריך זקנותי שתכפרי על ילדותי", בדרך בעלי תשובה - חוסה עתה תחת כנפי השכינה.

סתומות לעינינו דרכי ה' ואף לבות אדם סתומים הם. אולם סיפור חייו של מורנו נשמע כסיפור מקראי, כאשר הכתוב אינו מגנה ואינו משבח, ולעתים אין אתה יודע מה עליך להבין. אלא שהסיפור מתפרש מתוך עצמו, וסופו מעיד על תחילתו - מה סופו ברכה כן תחילתו לשם שמים. מי שיצאו ממנו דורות ישרים היושבים בארץ הקודש והולכים בדרך התורה, מי שרבים השיב מעוון ובהיותם על סף האכזרן החזיר אותם ואת זרעם אל תוך בית ישראל, אין לנו ספק שהוא בין בחירי ה' ויהיה לנו לדוגמה לאחר חייו כפי שהיה לנו למורה במשך חייו.

סיימתי את דברי ולא השלמתי. אין איש יודע כמוני כמה המטרה נשארה ממני והלאה, כמה מעט עלה בידי לומר מכל מה שביקשתי לומר, כמה עצום המרחק בין דברי הדלים ובין דמותו הקורנת של מורנו. על זה אני מבקש את סליחתכם. וביותר אני מבקש את סליחתו - שמא אמרתי דבר שלא לרוחו. פונה אני אליו במילים שהן מעין המלים של מחקני הקבר, ואומר לו - אם פגמתי במשהו, סלח נא לי כי שגגה היא. כל מה שאמרתי לכבודך אמרתי.

גד בן עמי צרפתי